

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У СЕРЕДНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

УДК 94(477)«1917/1921»:323.272

Олександр Завальнюк
(м. Кам'янець-Подільський)

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 рр.: ПОГЛЯД З XXI СТОЛІТТЯ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ПОЧАТКУ): НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЯМ ІСТОРІЇ

Висвітлюються новітні концептуальні напрацювання провідних вітчизняних істориків щодо узагальнення досвіду революційного процесу 1917-1921 років в Україні як власне Української революції, котра в цілому відрізнялася від революції російської своїми завданнями, змістом і підсумками.

Ключові слова: Українська революція, історики, концепція, періодизація.

Українська весна 2017 року вже відзначилася багатьма важливими національними подіями, до яких варто віднести і відзначення на державному рівні столітнього ювілею початку Української революції 1917-1921 рр., тісний зв'язок з якою все більше усвідомлюють сучасні державотворці. У науковому вимірі і суспільній свідомості за чверть столітнє існування незалежної держави пройдено, без перебільшення, справді переломний етап щодо усвідомлення політичних і воєнних подій 1917-1921 років як власне Української революції, чого і досі не може сприйняти сучасна російська історіографія.

Метою повідомлення є донесення до учительсько-історичного загалу основні складові новітньої концепції Української революції, виробленої провідними вченими України.

Українські вчені, завдяки позбавлення історичної науки від ідеологічних схем і відновлення справді наукового підходу до висвітлення минувшини свого народу, напрацювали якісно нову парадигму тих подій, яка відображена у майже 4 тис. наукових праць – від опублікованих матеріалів різної ваги наукових конференцій до серйозних монографічних, узагальнюючих робіт, які дають достатнє розуміння сутності та змісту загально-го і регіонального українського революційного досвіду тієї доби.

Що найбільш суттєвого напрацювали сучасні вітчизняні вчені для того, щоб довести історичність цієї події, обґрунтувати її як саме «Українська революція», а не як складова частина революції російської, що мала певні регіональні особливості?

По-перше, встановлено, що Українська революція була породжена Лютневою революцією в Росії. Певний час тодішні українські політики обстоювали автономістсько-федералістський варіант державності, в рамках якої мали знайти задоволення національно-культурні потреби не тільки українців, а й національних меншин. Протидія Тимчасового уряду реалізації автономістського курсу Української Центральної Ради сприяв активізації державотворчих тенденцій в українському суспільстві. А жовтневий переворот у Росії, прихід до влади більшовиків інспірували появу в українському визвольному русі нових специфічних проявів, які виходили за рамки загальноросійського революційного процесу й у своїй сукупності дозволяють кваліфікувати їх як Українську революцію.

По-друге, системні дослідження вітчизняних учених (В. Верстюк, О. Ресніт, О. Рубльов, В. Литвин, Б. Андрушишин та ін.) переконливо доводять, що, породжена розпадом російського імперського організму, Українська революція в процесі свого розвитку набула виразних самодостатніх форм, перетворившись на окреме історичне явище.

По-третє, історія Української революції має всі ознаки наукової концепції: 1) провідну ідею – відродження та консолідацію української нації для творення власної держави; 2) конкретний історичний час – 1917-1921 рр.; 3) провідного рушія соціального і національного прогресу – український етнос та його політичну еліту; 4) систему аргументації, котра спирається на ґрунтовну історіографічну спадщину та потужну джерельну базу (архівний, археографічний, мемуарний та інші сегменти). Дана концепція базується на цілком доведеному факті домінування в її розвитку національно-визвольного компонента, хоч вона мала й іншу складову – соціально-визвольну. У той час динамічно зростала свідомість українського народу, насамперед наймасовішої його частини – селянства. В суспільному житті домінували національні партії. Незважаючи на соціалістичну ідеологію, саме зусиллями їх лідерів визначався стратегічний курс розвитку революції, здійснювалися державотворчі проекти, еволюціонуючи від автономістсько-федералістської до самостійницької моделі держави. В ході революції відроджувалася й консолідувалася українська нація. На користь повноправності Української революції свідчить реалізація в її ході державотворчих проектів. Україна стала суверенною державою, суб'єктом міжнародної політики, дістала визнання багатьох країн, включаючи й радянську Росію.

По-четверте, Українська революція має свій історично-часовий простір. Якщо за нижню межу переважна більшість дослідників вважає перші числа березня 1917 р., то верхня має розкид – від 1919 до 1923 рр.. Найбільш поширеною в сучасній історіографії є думка, що це був 1921 р. Її прихильни-

ки вважають, що не зважаючи на втрату наприкінці 1920 р. державності, революційний потенціал українського народу не був вичерпаний. Це проявилось у масовому антирадянському повстанському русі, збройних акціях військових формувань та дипломатичних зусиллях колишньої УНР. Цілком очевидно, що верхня межа Української революції як затухаючого процесу в рамках 1921 р. не має чіткої часової прив'язки.

По-п'яте, у ході Української революції рельєфно виступають кардинальні зміни перебігу революції, а отже виділяються три етапи. Перший – пов'язаний із функціонуванням Української Центральної Ради і УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Другий – від державного перевороту 29 квітня й до падіння гетьманського правління 14 грудня 1918 р. Третій – з приходом до влади Директорії УНР у середині грудня 1918 р. й через низку трансформацій державної влади до кінця 1920 р. – і далі – до окремих проявів у 1921 р.

По-шосте, Українська революція за типологічними ознаками належить до національно-демократичних. Найбільш характерними її ознаками були національне пробудження українського етносу, формування модерної нації, творення самостійної державності. Розвиваючись у полі загального російського революційного процесу, Українська революція втілювала у життя кращі надбання тогочасного рівня демократизації суспільства: свобода слова, зібрань, друку тощо. Втім, ці риси були властиві не в однаковій мірі (і навіть не всім етапам). У цей ряд важко вписується Українська гетьманська держава. Поставши як альтернатива парламентській за формою, демократичній за ідейним спрямуванням УНР, гетьманат функціонував як авторитарно-бюрократичний режим із близькими до диктаторських повноваженнями глави держави й істотними обмеженнями демократичних прав і свобод. По відношенню до попереднього національно-демократичного етапу це була анти революція або ж інша сторона діалектичного розвитку революційного процесу. Дехто з дослідників (Ю. Терещенко та ін.) кваліфікує цю добу як консервативну революцію.

По-сьоме, із падінням гетьманату український революційний процес повернувся в національно-демократичне річище. Регенерація національно-демократичної сутності Української революції наприкінці осені 1918 р. була підсилена новим потоком – Листопадовою революцією на західноукраїнських землях, яка стала результатом розпаду Австро-Угорської імперії після поразки Четверного союзу у Першій світовій війні. Це надало можливість задекларувати поборницькі устремління обох гілок українського народу, проте втілити у життя об'єднавчі тенденції на загальнодержавному рівні не вдалося переважно через суперечності між політичними проводами двох українських республік.

По-восьме, революційні події сколихнули всі прошарки українського суспільства. Кожна соціальна група дістала можливість заявити про свої вимоги і наміри в перебігу будівництва нової української держави.

Лідером українського руху традиційно залишалася інтелігенція. Завдяки її зусиллям на початку століття творилося організаційне та ідейно-теоретичне підґрунтя Української революції. У дореволюційний період домінуючу роль відіграло ліберально-демократичне крило інтелігенції, що домогалося національно-культурної автономії для України. Революція винесла на гребінь подій політичні сили соціал-демократичної орієнтації. Це було об'єктивним процесом, оскільки платформи лівих партій відбивали настрої широких мас, розбуджених підходом великих перетворень.

За чисельністю інтелігенція була найменшою верствою, диференційованою за своїм національним, майновим, професійним складом. Національний зріз свідчить, що найбільшою групою інтелігенції були українці, значну кількість становили росіяни, меншу – євреї, поляки, німці, болгари, представники інших національностей. За професійним складом переважали учителі, далі йшли агрономи, лікарі, юристи, творча й науково-технічна інтелігенція.

Українська інтелігенція відіграла особливу роль у суспільстві. Вона була не лише сячем доброго, розумного й вічного у народі, а й сприяла формуванню його національної самосвідомості. Крім того, доводилося протистояти й російським шовіністам, чорносотенцям, які мали в Україні свої періодичні видання й організації. Нагромадивши досвід боротьби за збереження української культури, інтелігенція очолила визвольні змагання. Щоправда, у великих містах український табір дещо поступався російському, оскільки останній знаходив підтримку в зрусифікованій частині міського населення. Саме це викликало напруту й драматизм політичного протистояння українських національних сил та їхніх представників різних напрямів.

Основну частину населення України становили селяни, тому від їхньої позиції багато в чому залежала доля революції. Але для цього треба було де-факто провести земельну реформу в інтересах переважної більшості сільських трудівників. Але до реальної нарізки землі безземельним і малоземельним мешканцям села не дійшло через війну, привнесену із Росії.

У складі робітництва напередодні Першої світової війни переважали росіяни (21%) і євреї (32%). Українці становили меншість – 3,6%. Крім того, 243 тис. робітників були родом не з України, а 93% усіх робітників-великоросів, зайнятих в українській промисловості, концентрувалися у трьох промислових районах – степовому, на Харківщині і Київщині.

Національні інтереси українців їм були відверто чужі, і підтримувати національне державотворення вони не збиралися, скоріш, навпаки, якщо не були його ворогами, то ставились до нових національних державних утворень упереджено, підтримуючи російських більшовиків. Українські визвольні змагання підтримувала незначна частина пролетаріату.

На першому етапі Української революції найактивнішими її рушіями були національна інтелігенція та військо. Надалі соціальна база революційних перетворень визначалася складною внутрішньою динамікою, перегрупуванням політичних сил.

По-дев'яте, доленосними для Української революції були відносини УНР з більшовицькою Росією. Не маючи змоги вижити без України, вирощеного у ній хліба, м'яса, інших продуктів харчування, сільгоспсировини тощо, більшовицький режим, використовуючи гасло «самовизначення націй», двічі роз'язував проти молоді української держави війну, котра кінець-кінцем призвела до втягування України до радянської імперії. Антиукраїнський табір підсилили добровольчі армії генералів Денікіна і Врангеля, які боролися за «єдину і неділиму», виснажували сили української армії.

По-десяте, новітня вітчизняна історіографія фактично відмовилася від використання терміну «громадянська війна» в контексті подій Української революції. Мотивується це тим, що в Україні не було масштабних внутрішніх війн на ідеологічному ґрунті. УНР доводилося вести оборонні чи наступальні воєнні дії на своїй території проти збройної експансії армій із переважно інонаціональним контингентом. Участь на їхньому боці етнічних українських елементів не дає підстави кваліфікувати ці війни як громадянські. Лише певні їх прояви можна спостерігати у селянських збройних виступах проти гетьманського режиму. Однак і тут їм протистояли, крім внутрішніх чинників, чужоземні окупаційні сили. З огляду на масовість і суперечливість махновського руху можна говорити про селянську анти владну війну.

Отже, попри поразку Української революції 1917-1921 рр., українство не зупинилося в своєму історичному розвитку. Отримавши у 1991 р. державну незалежність у відносно більш-менш сприятливих умовах розпаду радянської імперії, вже через більш як два десятиліття, у 2014-2017 рр., воно опинилося в гострій ситуації необхідності рішучої боротьби з російським імперіалізмом та його сателітами всередині країни, щоб захистити свою демократичну державу, її територіальну цілісність, національні інтереси, щоденний мир і спокій, право на працю і безпеку усіх – і малих і старших, нарешті, йти курсом на євроінтеграцію, все більше віддаляючись від свого так званого «старшого брата».

Для вирішення цих усіх надскладних завдань важливо враховувати і столітній досвід Української революції, яка боролася, але, на жаль, не перемогла. Сьогодні ми гуртуємося навколо Шевченкового гасла – «Борітеся – поборете!» – і віримо, що на цей раз так і буде.

Хай живе у незгладимій історичній пам'яті нашого народу Українська революція 1917-1921 років – доленосна подія величезної ваги, яка пробудила і згуртувала нашу зовсім молоду націю, накреслила їй перспективи, залишивши для наступних поколінь завдання довести до кінця усі її історичні починання.

Будьмо гідні пам'яті самовідданих українських борців за національне визволення свого народу, його європейське майбутнє! Слава Україні!

Освещаются новейшие концептуальные наработки ведущих отечественных историков, касающиеся обобщения революционно-го процесса 1917-1921 годов в Украине как собственно Украинской революции, в целом отличающейся от революции российской своими задачами, содержанием, итогами.

Ключевые слова: Украинская революция, историки, концепция, периодизация.

Отримано: 01.07.2017

УДК 373.016:94

Яніна Камбалова
(м. Київ)

ФУНКЦІЇ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКТУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ІСТОРІЇ

У статті описано роль та обґрунтовано систему функцій навчально-методичного комплексу з історії у навчальному процесі. Автором також здійснено аналіз поглядів сучасних українських та російських науковців на означену проблему.

Ключові слова: навчально-методичний комплект, методична функція.

На сучасному етапі навчально-методичні комплекти (далі НМКт) відіграють надзвичайно важливу роль у навчальному процесі. Це – якісно новий продукт у сфері освіти, який надає широкі можливості для конструювання навчальної літератури в рамках плідної співпраці науки, освіти та книговидавництва.

Теоретичне обґрунтування функцій НМКт – один з важливих компонентів процесу його створення. Предметом дослідження радянських та сучасних українських і зарубіжних методистів неодноразово були функції окремих компонентів НМКт. Зокрема, відомий радянський дидакт Д. Зуєв детально досліджував функції підручника у навчальному процесі¹,